

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIKNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH
BOSQICHLARI

Orziyeva Shohsanam Ziyodulla qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti Tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur tezisda lingvomadaniyatshunoslik fanining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga qaratilgan dastlabki nazariy qarashlar, lingvomadaniyatshunoslikning mustaqil fan sifatida shakllanish jarayoni hamda zamonaviy rivojlanish tendensiyalari yoritiladi. Shuningdek, jahon va o'zbek tilshunosligida lingvomadaniy tadqiqotlarning shakllanishiga hissa qo'shgan olimlarning ilmiy qarashlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida lingvomadaniyatshunoslikning til va madaniyat integratsiyasini o'rganuvchi muhim fan sifatidagi o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *lingvomadaniyatshunoslik, til va madaniyat, lingvistik nisbiylik, konsept, milliy dunyoqarash, madaniy kod, antropotsentrik paradigma.*

Kirish

XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida tilshunoslik fanida yuz bergan metodologik o'zgarishlar natijasida inson omiliga yo'naltirilgan antropotsentrik paradigma shakllandi. Ushbu paradigma tilni faqat grammatik va struktur birliklar tizimi sifatida emas, balki inson tafakkuri, madaniyati, qadriyatlari va dunyoqarashi bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida talqin qilishga asoslandi. Natijada til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganishga qaratilgan lingvomadaniyatshunoslik fani vujudga keldi.

Bugungi kunda lingvomadaniyatshunoslik zamonaviy tilshunoslikning eng faol rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lib, milliy madaniyatning til birliklarida aks etish mexanizmlarini tadqiq etishga xizmat qilmoqda. Mazkur fan til orqali xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, mentaliteti va dunyoqarashini aniqlash imkonini beradi.

Til va madaniyat munosabatlarini o'rganishning dastlabki bosqichi

Lingvomadaniyatshunoslikning nazariy ildizlari XIX asrga borib taqaladi. Nemis olimi Vilgelm fon Gumboldt til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda yangi bosqichni boshlab berdi. Olim tilni xalq ruhining ifodasi sifatida talqin qilib, har bir til o'ziga xos dunyoqarashni shakllantirishini ta'kidladi. Gumboldtning fikricha, til insonning borliqni idrok etish usuliga ta'sir ko'rsatadi va milliy madaniyatning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Keyinchalik ushbu g'oyalar A. Potebnya tomonidan rivojlantirildi. U tilni xalq tafakkurining mahsuli sifatida baholab, so'zning ichki shakli madaniy tajriba bilan bog'liqligini asoslashga harakat qildi.

XX asr boshlarida amerikalik tilshunoslar Edvard Sapir va Benjamin Li Uorf tomonidan ishlab chiqilgan lingvistik nisbiylik nazariyasi til va tafakkur munosabatlarini yangi nuqtai nazardan talqin qildi. Sapir va Uorfning fikriga ko'ra, har bir xalq dunyoni o'z tilining kategoriyalari orqali idrok etadi. Ushbu nazariya til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini ilmiy asosda tushuntirishga xizmat qildi hamda keyinchalik lingvomadaniyatshunoslik rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Shunday qilib, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan ilmiy qarashlar lingvomadaniyatshunoslikning nazariy poydevorini yaratdi.

Lingvomadaniyatshunoslikning mustaqil fan sifatida shakllanishi

Lingvomadaniyatshunoslikning alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishi XX asrning 80–90-yillariga to'g'ri keladi. Mazkur davrda tilshunoslikda antropotsentrik yondashuvning kuchayishi natijasida til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni tizimli ravishda o'rganishga ehtiyoj yuzaga keldi.

Bu jarayonda V. V. Vorobyov, V. N. Teliya, V. A. Maslova, V. V. Krasnix kabi olimlarning xizmatlari alohida ahamiyatga ega bo'ldi. V. V. Vorobyov lingvomadaniyatshunoslikni til va madaniyatning o'zaro ta'sirini o'rganadigan integrativ fan sifatida tavsifladi. Uning ta'kidlashicha, lingvomadaniyatshunoslikning asosiy vazifasi madaniyatning til birliklarida aks etish xususiyatlarini tadqiq etishdan iborat.

V. N. Teliya frazeologik birliklar tarkibida mujassamlashgan madaniy axborotni o'rganishga katta hissa qo'shdi. Olim til birliklarining madaniy semantikasini tahlil qilish orqali lingvomadaniyatshunoslik metodologiyasining shakllanishiga xizmat qildi.

V. A. Maslova lingvomadaniyatshunoslikni milliy madaniyatning tildagi ifodasini o'rganuvchi fan sifatida talqin qildi hamda lingvomadaniy birliklar, konseptlar va madaniy kodlar masalasini keng yoritdi.

Natijada XX asr oxiriga kelib lingvomadaniyatshunoslik mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi va zamonaviy tilshunoslikning muhim tarkibiy qismiga aylandi.

Lingvomadaniyatshunoslikning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari

XXI asrda lingvomadaniyatshunoslik yangi nazariy va metodologik yondashuvlar bilan boyidi. Mazkur bosqichda konseptologiya, kognitiv tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya bilan integratsiyalashuv kuchaydi.

Anna Vejbitskaya tomonidan ishlab chiqilgan madaniy kalit so'zlar nazariyasi turli xalqlarning dunyoqarashini til birliklari orqali tahlil qilish imkoniyatini yaratdi. Olim tilning semantik tizimi orqali madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

V. I. Karasik konseptlarni madaniyatning asosiy semantik birliklari sifatida talqin qilib, lingvomadaniyatshunoslikda konsept tahlili metodologiyasini rivojlantirdi. Uning tadqiqotlari natijasida konsept, qadriyat, madaniy stereotip va madaniy kod kabi tushunchalar lingvomadaniy tadqiqotlarning markaziy obyektiga aylandi.

So'nggi yillarda Farzad Sharifianning Cultural Linguistics yo'nalishidagi tadqiqotlari lingvomadaniyatshunoslik rivojida yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu yondashuv til va

madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni madaniy konseptualizatsiya va madaniy kategoriyalar orqali izohlashga qaratilgan.

Bugungi kunda lingvomadaniyatshunoslik nafaqat til birliklarini, balki milliy tafakkur, madaniy xotira, identifikatsiya va kommunikativ xulq-atvor masalalarini ham o‘rganmoqda.

O‘zbek tilshunosligida lingvomadaniyatshunoslik taraqqiyoti

Mustaqillik yillarida o‘zbek tilshunosligida ham lingvomadaniyatshunoslik bo‘yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi. Bu yo‘nalishda N. Mahmudov, Sh. Safarov, D. Xudoyberganova, M. Yo‘ldoshev, A. Nurmonov kabi olimlarning ilmiy ishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

N. Mahmudov til va milliy tafakkur munosabatlarini o‘rganishga alohida e‘tibor qaratib, o‘zbek tilidagi milliy-madaniy birliklarning semantik xususiyatlarini tadqiq etdi. Sh. Safarov kognitiv tilshunoslik va konseptologiya yo‘nalishlarida olib borgan tadqiqotlari orqali lingvomadaniy tahlil metodologiyasining rivojlanishiga hissa qo‘shdi.

D. Xudoyberganova esa o‘zbek tilidagi konseptlarning lingvomadaniy xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha muhim ilmiy natijalarga erishdi. Mazkur tadqiqotlar natijasida o‘zbek tilshunosligida lingvomadaniyatshunoslik mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, milliy madaniyatning tildagi ifodasini o‘rganishda muhim metodologik asosga aylandi.

Xulosa

Lingvomadaniyatshunoslikning shakllanishi va rivojlanishi til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishga qaratilgan ko‘p yillik ilmiy izlanishlarning mantiqiy natijasidir. Ushbu fan XIX asrda V. fon Gumboldt tomonidan ilgari surilgan g‘oyalardan boshlangan bo‘lsa, XX asrning ikkinchi yarmida mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi.

Zamonaviy bosqichda lingvomadaniyatshunoslik konseptologiya, kognitiv tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya bilan integratsiyalashgan holda rivojlanmoqda. O‘zbek tilshunosligida ham mazkur fan milliy madaniyatning tildagi ifodasini tadqiq etuvchi muhim yo‘nalish sifatida shakllanib, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda keng qo‘llanilmoqda.

Lingvomadaniyatshunoslikning nazariy va metodologik asoslarini chuqur o‘rganish til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni yanada teranroq anglash hamda zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Humboldt W. von. Language and Philosophy of Culture. – Moscow: Progress, 1985.
2. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1921.
3. Whorf B. L. Language, Thought and Reality. – Cambridge: MIT Press, 1956.
4. Vorobyov V. V. Lingvokulturologiya: teoriya i metody. – Moskva: RUDN, 2008.
5. Maslova V. A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001.
6. Karasik V. I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. – Volgograd: Peremena, 2002.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

7. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words. – New York: Oxford University Press, 1997.
8. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013.
9. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Akademnashr, 2006.
10. Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik talqini. – Toshkent: Fan, 201

